

LUKÁCSY SÁNDOR

PRÉDIKÁCIÓ
MINTE
IRODALOM

A SZERZŐSÉG MŰVEI

RILIS

Két magyar kultúra van, kétféle irodalom: világi és egyházi. Élő és (úgy-ahogy) ismert az egyik, megszakadt és elfelejtett a másik.

A felejtés egybeesik modern világi irodalmunk születésével. Bessenyei a *Magyar nézőben* panaszkodott: „Még magyarul profánus írók nem is voltak”, az egyházi irodalmat pedig lesöpörte: ami magyar könyv van, „mind szentírás magyarázója, vagy lelki dolgok, melyekbe világosság, poétaság nincsen”.

Meg kell érteni Bessenyeit (és követőit: Kazinczyt, Toldy Ferencet): az újítás mindig a régi megtagadásával jár, az értékteremtés értékvesztéssel. Ezúttal azonban túl nagy volt a veszteség. Az egyházi régiségből úgyszólván csak Bornemisza, Pázmány és néhány ének maradt meg; a többi a közönség számára jórészt terra incognita, ismeretlen tartomány. Iskola és könyvkiadás elhanyagolja, olvasó nem fér hozzá. Nagyszerű íróknak, Lépés Bálinttól Simon Mátéig tucatjával, még a neve is kihullott az emlékezetből. Irodalmi köztudatunk csonka, s nem is sejti, hogy az. A nemzet szegényebb lett.

Ez a könyv*, melyet az olvasó most a kezében tart, megpróbál valamit visszaadni az elvesztegetett gazdagságból. Száz szemelvényt harminchárom egyházi szerző műveinek sok-sok ezer lapjáról. Száz cepp ez, nem több, három évszázad hazai vallásos irodalmának tengeréből. Száz gyöngyszem. Hasonló gyűjtemény még nem jelent meg.

Feltáró és bemutató munkámat ésszerű korlátok közé szorítottam. Csak magyarul írt szövegekből válogattam, latin nyelvűekből, noha számuk légió, nem; csak prózát közlök, verseket, akármilyen szépek akadnak, nem; a prózából is csak egy műfaj, a prédikáció (s néhány rokon jellegű ájtatos elmélkedés) számára kérek figyelmet, minden egyebet, legendát, hitvitát s más effélet mellőztem.

Kijelöltem az időhatárokat. Szemlém a középkor végén kezdődik, a mohácsi vész idején keletkezett Érdy-kódex egy részletével; bár a kolostorokban jó néhány jeles prédikáció készült, nem akartam több régies szöveggel megnehezíteni az olvasó dolgát. Az utolsó szemelvény 1821-ből való, abból az időből, amikor az egyházi beszéd már elszakadt ősi hagyományától, erejét veszítette vagy átalakult; ami értéket fölmutathat, már reformkori irodalmunk része.

Egyéb, gyakorlati megfontolásokat is jónak láttam érvényesíteni. Bornemisza és Pázmány a prédikáció vitathatatlan klasszikusai, mégis csak egy-egy szemelvényrel kerültek be a válogatásba, mert munkásságuk könnyebben hozzáférhető, vannak modern kiadásai, írtak róluk monográfiákat. Irodalmi mérlegelés határozta meg könyvem arányait: harminchárom szerzője közül huszonkettő katolikus, tizenegy protestáns; nem felekezeti elfogultság miatt, hanem azért, mert a katolikus prédikátorok, a hermeneutikus bibliamagyarázó módszer és a jezsuita retorika birtokában, több írói értéket halmoztak fel, mint kopár beszédű protestáns társaik. Márpedig ebben a gyűjteményben csak az kaphatott helyet, *ami irodalom*.

*

* Az itt olvasható írás egy tervezett és kéziratban elkészült könyv bevezetője.

Amikor a föltámadott Krisztus szétküldte a világba apostolait, hogy tanítsanak minden népet, a prédikálást tette kötelességükké. Parancsának fogamatja lett, s a régi egyházatyák idején kialakult a prédikáció két fő típusa: a hitmagyarázó (*homilia*) és az erkölcsstanító.

Ezer évvel később már nálunk is prédikáltak: a keresztény térítőik. Idegenből jött papok, tolmács segítségével; az Úr igéje csak magyarul juthatott el magyarokhoz. Első név szerint ismert hitszónokunk Gellért püspök; legendája megőrizte egy beszédének kivonatát. Legrégibb összefüggő nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd, szónoki mű, a magyar irodalom egy prédikációval kezdődik.

Az egyházatyák szavait gyorsírók jegyezték le, később a szónokok maguk foglalták írásba beszédeiket. Olykor nem elmondás végett, hanem eleve könyvnek szánva; gyakran csak vázlatosan, hogy mintát adjanak, kibővítendő, kollégáiknak; latinul, hogy minden pap megértse és bárhol felhasználhassa őket. Mátyás király kortársa, Temesvári Pelbárt, az Egyház közös nyelvén írta könyveit, így arathattak sikert Európaszerte, sok-sok nyomtatott kiadásban. De a latin csak a férfikolostorokban volt otthonos, az apácákhoz és a néphez az anyai nyelven kellett szólni. A Karthauzi Névtelen, az Erdy-kódex írója, magyarra dolgozta át Pelbárt beszédeit. A prédikáció egyszerre nemzetközi és nyelvében nemzeti műfaj. S mivel az Egyház megkövetelte híveitől – magyarországi zsinati határozatokkal is – az igehirdetés rendszeres hallgatását, a prédikációnak állandó és óriási közönsége volt, az irodalomnak ez a leginkább népi (de nem népies) ága.

Különösen a reformáció tette azzá. A vallási tanok vitatása kivonult a közteterekre, a meggyőzendő nép elé. Az első magyar nyelvű nyomtatott beszédeket hitújítók adták ki, ellenük lépett föl a katolikus Telegdi Miklós, háromkötetes művével (1577–1580). A XVII. század harmincas éveiben a pápista felet nagy előnyhöz juttatták Káldi és Pázmány hatalmas opuszai, de jó ideig még a protestánsoké a számszerű többség: egyre másra tették közzé hitszónoklataikat, katolikus gyűjtemény pedig a századfordulóig nem jelent meg, beérték Pázmány prédikációinak hasznosításával. A katolikus publikálás csak a XVII. század utolsó éveiben indult meg újra, Landovics István és Illyés András könyveivel, s folytatódott egyre sűrűbben jelentkező kiadványokkal az 1800 körüli esztendőig – sőt tovább is, de az már a hanyatlás ideje, termésének mind kevesebb köze van az irodalomhoz.

*

Ha meg akarjuk ismerni és érteni a prédikáció lényegét és tulajdonságait, katolikus válfaját kell szemügyre vennünk, ennek klasszikus alakját, mely XVII–XVIII. századi fénykorában volt uralkodó. A hazai hitszónoklatnak ez a paradigmája.

A prédikátor élete vége felé tette közzé beszédeit, hosszú évek szónoki gyakorlata után. A címlapon rendszerint hivatkozik is rá, hogy azt foglalta könyvébe, amit „élő nyelven” hirdetett, de nem kell azt gondolni, hogy a kinyomtatott szöveg azonos az elmondottal. A prédikáció nem tarthatott tovább egy óránál, s gondos felkészülés után is rögtönzés volt; a sajtó alá adott változat többnyire bővebb, tudománnyal és retorikával dúsított *olvasmány*, mely – ugyancsak a címlapok gyakori közlése szerint – mintául szolgált „a pásztori hivatalban lévő papi uraknak könnyebbségekre”. A kiadást egy-egy főrangú személy adománya tette lehetővé, s ezt illető terjedelmes ajánlással meghálálni. Kivétel Pázmány, akinek nem volt szüksége mecénási támogatásra, ő tehát a „teljes Szent Háromság egy bizony Isten”-nek dedikálta prédikációs gyűjteményét.

A könyv első lapján mottó foglalt helyet, gyakran több is, bibliai vagy egyházatyai szövegek az igehirdetésről. Pázmány ismét kivétel: ő világi idézetet választott, kedvenc Senecájának szavait az irodalom tanító hivatásáról.

A legtöbb prédikációs könyv teljes ciklust tartalmazott: egy vagy több beszédet minden vasárnapra (*de tempore*), illetőleg a szentek ünnepeire (*de sanctis*) és egyéb alkalmaikra. A vasárnapi ciklus ádventtől ádventig tartott. A beszédek előtt a *perikopa* állt (protestánsoknál *textus*): evangéliumi vagy más újtestamentumi szöveg, mely meghatározta a hitszónoklat témáját. A perikopák rendjét a katolikusoknál az Egyház utasításai szabályozták: ádvent első vasárnapján az utolsó ítéletről kellett prédikálni, vízkereszt után a második vasárnapon a kánai mennyegzőről. A perikopa csak a téma tág keretét adta meg, kitölteni a szónok dolga volt. A kánai mennyegző ürtügyén beszélhetett a hat kőveder (többféle) allegorikus értelméről, de szolgálhatott házassági tanácsadással is.

Miután a pap felolvasta a perikopát, rövid imát mondott a hívekkel, majd következett a prédikáció. Megszerkesztésének és kidolgozásának szabályai voltak. Ezeket számos középkori traktátus adta elő (*ars praedicandi*); később nálunk is írtak ilyeneket, általában latinul (Csete István, 1750, posthumus kiadás; Kaprinai István, I-II., 1758, 1760); magyar nyelvű nagyobb munkát 1802-ben adott ki a református Tóth Ferenc. Prédikációink legtöbbje háromszotatú: rövid és rendszerint igen díszesen megmunkált bevezető (*exordium*) után három „feltett cél” (*propositio*) kifejtése. A mondanivalót gyakran foglalták sorszámozott pontokba (akár húszig is vagy még tovább); ez a szokás Káldinál még gyakori, később gyérül.

A prédikáció két ősi típusa közül a homília, mely bibliai szöveget magyaráz mondatról mondatra, a XVII-XVIII. században már ritka, jobbára csak a protestánsoknál van meg; a katolikus beszéd erkölcs tanítás. A hitvitát többnyire kirekesztették belőle, más műfajokra tartogatták, kivéve, ha – Úrnapján – az oltáriszentségről volt szó; a felekezetek közt ez a polémia fő tárgya: valóságosan jelen van-e Krisztus teste az áldozati ostyában, vagy csak átvitt értelemben, metaforikusan? – ezt bőven fejtegették, olykor köztben is. Az erkölcsi oktatás lényege mindig ugyanaz: ne vétkezz; ha vétkeztél, tarts bűnbánatot; vesd meg az evilági hívságot, törődj lelki üdvösségeddel – a prédikációk szóról szóra megelőlegezik Rilke sokat idézett költői felszólítását: „változtassuk életünket” (Szabó István, 1746), „változtasd életedet” (Telek József, 1772). A morális tanítás általánosságába azonban sok minden belefért, gyakorlati tanácsok is, fejedelmek, urak, szolgák kötelességeiről, lánynevelésről, táncról, bármiről.

Minden prédikáció a Szentírásra épült, a szónokok lépten-nyomon idézték. A katolikusok latinul, hozzáteve a magyar fordítást (rendszerint nem Káldiét, hanem a maguk rögtönzését); a takarékos protestánsok többnyire csak a bibliai hely rövidítését adták meg, szöveg nélkül. (A sok számjel miatt némelyikük egy-egy lapja algebrai tankönyv benyomását kelti.) Az idézeteket meg kellett magyarázni. Az isteni kinyilatkoztatás nem világos beszéd, tele van rejtelmekkel, átvitt értelmű szóhasználattal. Megfejtésükön egyházatyák és középkori hittudósok hosszú sora fáradozott. A Szentírás minden szavának négyféle értelmet tulajdonítottak. A szó szerinti jelentés (*sensus literalis* vagy *historicus*) alatt rejtőzködik a mélyebb értelem, a *sensus allegoricus*, a szent tanítás voltaképpen mondanivalója, melyben hinni kell; a *sensus moralis* vagy *tropologicus*, mely a cselekvéshez ad erkölcsi normát; és a *sensus anagogicus*, mely a végső dolgokra utal, távlatot nyit életünknek és halálunknak. 1260 körül disztichonokba foglalták a négyféle jelentés tanát; a XVII. század végén gyulafehérvári protestáns prédikátorok így fordították magyarrá:

Valóságát mondja a *Betű* mindennek.
Hasonló értelem, kalauzza hitnek.
Oktató, vezére cselekedetinknek.
Felső pedig, vége igyekezetinknek.

Gondot okozott, már az első keresztényeknek, az ó és az új szent könyvek egymásra vonatkoztatása. Meg kell-e tartani az új hiten az ótestamentum parancsait? – kérdezték a zsidók Pál apostoltól. Válasza, mely aztán az egyházatyák hitmagyarázatának alapja lett: az ótestamentum tanítása nem egyéb, mint prófécia, jóslat, előképe mindannak, ami később a megváltás művével beteljesedett; nem valóság, hanem *typus*, a magyar prédikátorok szójárása szerint: *árnyék*. Az *árnyék* azért lehet a valóság képe, mert hasonlóság van közöttük, ennek megtalálása volt a hitmagyarázók legfőbb feladata. Módszerüket *hermeneutikának* nevezzük. A hasonlóságok rendszerének kidolgozása hosszú és óriási jelentőségű munka volt; Huizinga magasztaló szavakkal szövegezte róla; ha nem végezték volna el, az ősegyház zsidó szekta marad, hermeneutika nélkül nincs kereszténység.

A hasonlóság elve világképet formált. A régiek másként gondolkodtak, mint mi, még a XVII–XVIII. században is. Más felfogásuk volt okról és okozatról, időről, természetéről; a köznapi gondolkodást alkalmasint csak akkor követték, amikor beszédtek parasztjaiktól a dézsmát. Világuk – képletesen szólva – réteges volt, dualisztikus és hierarchikus: valóság és *árnyék*, ótestamentum és evangélium, szent és profán, mennyei és földi, lelki és testi. A páros szférák közt a hermeneutika teremtett analógiás kapcsolatot. Mindenben jelképet, példázatot, szimbólumot láttak. A krokodil a sátánt példázta...

Prédikátoraink bőven éltek hermeneutikus magyarázatokkal, különösen a katolikusok. Újakat már nem kellett kieszelniük, megtalálták őket a régiéknél. Ezeknek összefoglaló tárházát adta kezükbe Cornelius a Lapide németalföldi jezsuita, Pázmány idősebb kortársa, sokkötetes bibliakommentárját sűrűn forgatták és idézték.

Idézni – a Bibliát és tekintélyes egyházi szerzőket – szokás és kötelesség volt, hozzátartozott a beszédkészítés műveléséhez. Sok prédikáció nem egyéb, mint – mai szóval – vendégszövegek füzére. Az egyházi irodalom hagyományörző műfajokat teremtett, nem törekedett eredetiségre, ennek a fogalmát is alig ismerte. A tekintélyek azonban nem kötötték meg a hitszónok kezét. Lehetett idézni különféle, olykor ellentétes magyarázatokat, s az idéző döntötte el (vagy az olvasóra bízta), melyiknek ad nagyobb hitelt. A beszédíró úgy dolgozott, mint az ikonfestő: szabályokhoz, szokáshoz igazodott, de szabadon alkotott új meg új változatokat; minden (azonos tárgyú) ikon hasonlít, de nincs két egyforma ikon, nincs két egyforma prédikáció. Érvényesülhetett a hitszónok egyénisége; műfaja az írói szabadság terepe. Az antikvitás pogány öröksége nem volt tilalmi listán, sokszor idézték Horatius és mások szép és bölcs sorait, a leggyakrabban Senecát, akit titkos keresztényként tiszteltek, úgy vélték, kapcsolatban állt Pál apostollal, meg is költötték levelezésüket. Pázmány különös becsben tartotta a sztoikus filozófust, számtalanszor hivatkozott rá; egy filológus megszámlálta: prédikációiban 312-szer idézte Senecát, ennél többször csak Szent Ágostont (353-szor) és persze a Bibliát. Az idézés gyakorlatához nagy tájékozottság kellett, nem nélkülözték. Pázmány, egy gráci egyetemi előadásában, olyan passzust kölcsönözött Senecától, mely versidézettel foglalt magában, tévesen Ovidiusnak tulajdonítva; a magyar jezsuita kiigazította: a vers Tibullustól való. Pázmány olvasottsága olyasmire is kiterjedt, amit rejtegetnie kellett: egy prédikációjában Ovidius szerelmi tankölteményéből, az *Ars amatoriából*

idézett, de ezt már nem vallhatta be, s az idézetet Horatiusé gyanánt tüntette föl. Az idézés szokása a (többé-kevésbé) népi közmondásokat is használatba vette. Ezt már egy régi egyházatyja ajánlotta, Pázmány és társai szívesen követték a tanácsot, sok közmondást ismertek.

A jó prédikációban tudomány egyesül alakító művészettel, hermeneutikus módszer retorikával. E kettő teszi, együtt, irodalommal. Az, amit stíluszsépségnek szokás mondani, a jól formált mondat, a numerozitás, a szemléletes leírások sora (melyekről aztán egyre-másra kiderül, hogy kölcsönzések): mindez, bár tagadhatatlanul esztétikai élvezetet okoz, egymagában nem elég az irodalommal minősítéshez.

A retorikáról prédikátoraink szerénykedve nyilatkoztak: nem fülcsiklandó gyönyörködtetés a céljuk, hanem egyszerű, közérthető tanítás. De ne higgyünk nekik! A retorika elhárítása maga is retorikai fogás, közhely Pál apostol szavai nyomán. Java hitszónokaink a retorika tudós művelői voltak, különösen a jezsuiták. Számukra a spanyol Soarez írt tankönyvet; ennek 1562-től a múlt század közepéig kétszáznál több kiadása volt, jó néhányszor nálunk is megjelent. A protestánsok Melancthon munkáját használták, de jellemző a jezsuita módszer tekintélyére, hogy a református Bethlen Gábor fejedelem azt kívánta: unokaöccsét „more jesuitarum” taníttassák, így lehet belőle jó szónok.

A retorika sokféle eszköze közül főként a példázatra (*exemplum*) szokás figyelmet fordítani. Legnagyobb irodalomtudósunk, Horváth János ezeket keresgélte ki nagy élvezettel kódexainkból, a közelmúltban pedig két gyűjtemény is készült a protestáns, ill. a katolikus prédikációk példázataiból. Epikus jellegük miatt a világi elbeszélő próza előfutárainak tartják őket, bár aligha azok. Az *exemplum* fontos eleme volt az egyházi szónoklatnak (Jézust követve, aki maga is gyakran szólt példabeszédben), de nem az epikus előadás gyakorlása, nem is csupán a hallgatók érdeklődésének ébren tartása végett. A példa az erkölcsstanítás eszköze, mindig morális tanulsággal társult; aki ezt a funkcióját figyelmen kívül hagyja, semmit sem tud meg a prédikáció lényegéről. A középkorban és Káldi Györgynél sok szép példát olvashatunk, de idő múltán számuk egyre csökken, a XVIII. század végén már ritkaság. Jelentőségét nem szabad eltúlozni.

Sokkal fontosabb volt a hasonlat és a metafora. Érthető, abban a hosszú korszakban, mely a világot hasonlatosságok – analógiák, szimbólumok – szövedékeként értelmezte (mint később, költőileg, Baudelaire). A kereszténység két könyvből olvasott: az egyik a Szentlélek műve, a Biblia; a másik a természet könyve (*liber naturae*), melyben minden teremtett lény a lelkiekre utalt és erkölcsi tanítást adott, példázat volt, példarejét a hasonlóságok fölfedezésével és kifejtésével lehetett kamatoztatni. Az idősebb Plinius nagy természettudományos enciklopédiája közkezen forgott, prédikátoraink ebből szereztek ismereteiket az állatok és egyebek valódi vagy mesés tulajdonságairól. Ámde Plinius csak leírta a jelenségeket, erkölcsi tanulságot sosem vont le belőlük, az egyházi írókat viszont igazán csak e tanulságok érdekelték, és nem mulasztották el levonni őket. Öncélú tudományt nem ismertek; a világ a hit- és erkölcsstan óriási példatára volt számukra. A hasonlatok és metaforák nem díszítő elemek munkáikban, hanem a vallásos világnép pillérei.

A hasonlatokat és metaforákat szerették sorozatokba, szekvenciákba gyűjteni. Az igaz ember Káldi szerint „hasonló a medvéhez, ki a veréstől hízik, a szalamandrához, ki tűzzel táplálkozik, a struccmadárhoz, ki a vasat is megemészti”. A rossz keresztények ellenben, mint Illyés András írja: „sokan farkasok, kik a másét elragadják; sokan rókák,

kik csalárdságokat és incselkedéseket forgatnak; sokan bikák, kik büdös fajtalanságokra magokat adják; sokan kígyók, gonoszságnak mérgével teljesek; sokan mint a pávák hiúságosok és tisztkívánók; végre mint oroszslányok, bosszúállásoknak és gyűlölségeknek emberi vérét éven." Az egyházi retorikának kedvelt eszköze volt a hatást fokozó halmozás. A metaforák gyakran hosszú és gyönyörű fűzésekbe rendeződtek. Szép példa Káldinál: „Az imádság a józanságnak őrizője, a haragnak zabolója, a kevély szívnek lenyomója, a gyűlölségnek orvossága, a törvénynek igaz rendelése, az országnak hatalmassága, a hadakozásnak zászlója és diadalma, a békességnek őltalma, a szűzességnek pecsété, a házasságnak hitese kötele, az útonjáróknak őltalmazója, az aluvóknak vigyázója, a szántó embereknek bővséges gyümölcse, a hajózóknak szabadulása, a bűnösöknek szószóllója, a szomorúaknak vigasztalója, az örvendezők vigassága, a siránkozóknek bátorítója, a halottaknak temetése." Ez a szekvencia tizenkilenc tagú, írtak hosszabbakat is; az elemek sokaságával érvelésüket akarták erősíteni s a világ sokféleségét nagy szabású mozaik-képbe foglalni: méltánylandó művészi cél. Hazai prédikációinkban nem ritkán tűnnek fel olyan hasonlatok és metaforák, melyek a mediterrán antikvitás jelenségeiből merítenek, s ezzel idegen eredetüket árulják el; és valóban: a legszebbeket a régi egyházatyák műveiből kölcsönözték szónokaink (az iménti idézetet az imádságról Káldi a szír Szent Efrémtől); nem mondanám, hogy szellemi tunyaságból, az illetén idézgetést a szokás megengedte, a tekintélytisztelet és a kegyes alázatosság ajánlotta.

Mi teszi a prédikációt irodalommal? Mindenekelőtt az, hogy képes volt az élet teljességének bemutatására. Valamennyi műfaj között a prédikáció a leginkább befogadó és a legváltozatosabb. Témái lehetnek - egész beszédnek vagy egy-egy részletnek - az álmok, a szelek, órák, metallumok, forrásvizek, jégeső, napfogyatkozás, szívárvány, hideglelés, jogvédelem, pipere, fejedelemség, kereskedés, farsangi tánc, szőlőművelés, házastros feleség, egészségi tanácsadás, a pénz hatalma, a haszontalan könyvtári lom, a Szent György-napi bíróválasztás, a villámok és a mikroszkóp, még az atomok is. Festegető leírásaiban megjelenik a tél, a tavasz, a tengeri vihar, tűzvész, katonafogadás, vár-ostrom, harc után a kótyavetye, a baromfiudvar, a gyermeki játszadozás és az asszonyi tevékenység, az öregség tüneteinek látetele s a részegesek pecsenyés szeme. Az egyházi régiség egyéb műfajaiból hiányzik ez a gazdagság, jó ideig hiányzik a világi irodalomból is. Megvan ellenben a prédikációs könyvek sokezer lapján; együtt, Vörösmarty szavaival: „az élet s minden alakjai” - megvan, Pázmánynál, még a hármas út is, melyen századokkal később a *Csongor és Tünde* büszke vándorai indulnak el, Isten nélkül, a csalárd világba, meghódítani az emberi lét tartományait, hogy majd emésztő kudarcaik romemlékeivel térjenek a hiábavalóság kezdőpontjához vissza...

*

A száz szemelvény, melyet kiválasztottam, kánaáni bőségből kínál ízelítőt. A kölcsönzést - akárcsak az én jó prédikátoraim - nem vettem meg: könyvem első lapjára Csúzy Zsigmond egyik beszédgyűjteményének szép címét írtam: *Zengedező sípszó*. Ő „a madarásznak nádból csinált sípjá”-val lelkeket akart csalogatni istenes életre; én olvasókat szívbeli gyönyörködésre. Ő, a „hazafiúságától viseltetett együgyű szerzetes”, „buzgó keresztényi szeretettel és atyafiságos üdvözléssel” ajánlotta munkásságát közönsége figyelmébe; hasonlóképpen cselekszem én is, évek hosszú fáradozása után, hazafiúságomtól viseltetvén.

Néhány szemelvény, mutatóba*

Káldi György: A beszélő köntös

Ezerötszázkilencvenhat esztendőben, midőn a második Mahomet császár Magyarországra jött volna, a kecskeméti polgárok eleibe menvén, ajándékot vittek néki, hatszáz juhot, száz ökröt és tizennégy szekér kenyeret, kérvén, hogy egy csauzt küldene hozzájuk, ki az általméno vitézektől megöltalmazná őket. A császár háromszáz aranyat adatván nékik és egy vontarany köntöst, meghagyá, hogy hazamenjenek, és ha valaki bánatná őket, a köntöst mutatná néki. Azokaért mihelyen valami török sereget láttak, a bíró a köntöst reá vévén eleikbe ment, kit látván a törökök, lovokról leugorván a köntöst megcsókolták, és ha a bíró megengedte, ott háltak magok költségén, ha pedig nem engedte, elébb állottak. Ritkán találnád ezt a mi keresztyén vitézinkben a magok nemzetségéhez is. De minthogy nem kíméllik a szegény embereket, kiknek kiáltások felhat az égbe, kevesen ószülnek meg közzülök, és kevesen halnak meg jó halállal.

(1631)

Landovics István: Isteni vendégség

Kevés volna az Istennek bő adakozásához, ha csak ennünk és innunk adna, de azon felyül gyönyörködtetni is akar, amint jól vette eszében és bölcsen mondotta a pogány Seneca: *Usque ad delicias amamus*; annyira szerettetünk az Istentül, hogy szükségünk fölött is töltsön jovaival.

Nézzétek el a tengert, hogy eledelre való halaival tart, még azon felyül öltözötünkre való ékességet is terem, őbelőle veszik ki a piros klárist, őbelőle vonják ki a gyöngyöt; s ki dolga, s ki ajándéki ezek?

A levegő ég nem állapodik meg azzal, hogy eledelünkre való madarokat nevel, hanem gyönyörködtetésünkre kedvessen éneklő madarkákkal is mulattat; ha a színeknek tetszik különbsége, nézd el az indiai publikánt avagy hollót, nézd el a pávát, nézd el a különböző fécánokat és szebbnél szebb színű madarak tollait, amelyek nem szükségünk segítségére, hanem szemeink gyönyörűségére alkottattak; s ki dolga, ki munkája ez?

Nézzétek el az erdőket, hányféle vadakkal táplálnak űk, szarvasokat, őzeket, erdeiket, nyulakat bővön adnak a konyhára, de azon felyül mulatságunkra mókuskákat, majmokat és más csúfos [= tréfás] állatokat nevelnek, csak arra a végre, hogy legyen mi-ben gyönyörködhessünk. S ki alkotta ezeket, s mi végre? Járjátok el a földnek kerekességét, oh, mennyi eleséget találtok rajta, mennyiféle gyümölcsöt, mennyinek aratását! Bocsátkozzatok bé kebelében, a mély bányákban, s ott találjátok az aranyat, ezüstöt, ott a drágaköveknek fényességét, mind szükségünkre s mind gyönyörűségünkre szolgálnak az alkotmányok. Egy szóval az egész világ egy vetett asztalunk és ékes palotánk.

(1689)

* (A kiválasztott szövegrészeknek magam adtam címet. – L. S.)

Csúzy Zsigmond: Júdás pajtásai

Egy gyékényen áruló pajtársai Júdásnak mind a hamis uzorások és törvénytelen kereskedők, akik képtelen cselhányásokkal s hamis hitekkel megcsalják felebarátjokat, s csalásokat történt szerencsétlenségnek alétván, szánakodnak a megvallott káron, de azért, hogy magok nyereségével nagyobb kárban nem ejthettek. Ilyek az alattvalókat torkon verve sarcoltató és véreket kiszívó tiszték, fő-fő kapitányok, ispánok és bírák, kik szóval szánják ugyan a községet, cselekedettel mindazáltal nem azon szomorkodnak, s nem megorvoslásán szorgalmatoskodnak, hogy ím faluk pusztulásával, városok romlásával s talám nem kicsiny szabadságok kockáztatásával a közönséges jó majd-majd végső veszedelemben forog; nem, hanem hogy mind egyikét, mind pedig a másikat inkább nem zaklathatja, és mások kárával tulajdon erszényének dagályát nem tapasztalhatja, s több jószágot magának nem kaparéthat. Ilyek a tányérnyaló hazug udvariak, kik álnok vádolással és hízkeléssel forrótt öntvén kenyeresek alá, tisztéből kiheverik, vagy előmenetelét meggátolják. Ilyek az elfajúlt ravasz prókátorok, kik exceptiókkal, fogásokkal s ezer meg-meg ezer fortélyoskodással nagy ideig vontatják a causákat, nem hogy a fel- vagy alpörös igyét törvényesen hová-hamarább határozzák, hanem hogy még azt az utolsó fillért is, mely az erszény csuccsában szorúlt, azt a kis ezüst vagy arany mívet is, mely még a láda fenekén hever, avagyis még amazt a pusztát vagy ezt az egynéhány szegény jobbágyot némely nadály avagy pióca gyanánt teljességgel kiszíhassák.

(1724)

Szabó István: A prédikátor számvetése

Két esztendeje léssen, hogy nemes Nagyszombat városának ezen szent templomban prédikállok, és azt hívom bizonyságul, aki tudja és látja szívemet, lelkemet, veséimet, hogy oly igyekezettel, szándékkal, és amennyire lehetett, olyan készüllettel állottam fel mindenkor, hogy a Krisztus igéit haszonnal hirdessem, hogy az a mennyei drága mag ne csak tizedik vagy huszadik, hanem századik gyümölcsét is megadja. Nem sajnáltam melyemet és nyelvemet, kiáltottam, és sokszor feljebb emelvén szavamat, amint Isaiásnál mondja vala az Isten: *Quasi tuba exalta vocem tuam*, Mint a trombitaszót felmagasztaltam és harsogattam; és már Szent Jánossal és Szent Pállal fenyegetésre, dorgálásra és rettentésre fakadtam, már ugyanazon nagy prédikátornak, Szent Pálnak nyomdokait követni igyekezvén, kérelemre, esedezésre, lágyító, édesgető gyenge szókra fordultam, oly szándékkal mindenkor, hogy az egész városra kiterjedvén kiáltásom, a tunyákat és resteket felserkentsem, és akik a Krisztus igéinek hallásától idegenek, azoknak gyakorlására édesítsem, hogy az igazakat a jóban erősítsem és vastagítsam, a bűnösöket térítsem. Oh hányszor fohászokdottam Istenemhez, midőn csekély munkáimban fáradoztam: *Da mihi animas, caetera tolle tibi*. Adj nékem lelkeket, hatalmas és kegyelmes Isten! Nem kívánok elmulandó jókat, nem hívságos dücsőséget, nem egyebet semmit, hanem lelkeket. Ne hadd elveszni, Isten, kiket képedre, hasonlatosságodra, örök dücsőségedre teremtettél; adj erőt, adj hatalmat, adj foganatot beszédimnek, prédikálásimnak! Tudom, hogy nagyobb örömed vagyon egy megtérő bűnösön, hogy sem száz igazakon; azért légyen örömed, Isten, ennek s amannak a bűnösnek megtérésén. Ha az én rest-

ségem, tunyaságom, gyarlóságom és vétkeim cselekeszik, hogy prédikállásim és szent igéidnek elvetése után kívánt aratásod nincsen, ímé szentséges lábaidhoz borúlok, bocsánatot, irgalmat kérek, fogadom szent Felséged előtt, hogy azon igyekezem ezután, hogy fogyatkozásimat távoztassam. Adj lelkeket, mert azért jöttem, és a te rendelésedből jöttem; te hittál, te választottál a prédikállásra; ne légyen, Isten, haszontalan előttem munkálódásom, kiáltásom! Oktass, taníts és belső sugallással igazgass, hogy alkalmas legyek, ki néked lelkeket nyerek.

Mindezek után vajjon micsoda haszonnal prédikállottam? Te tudod egyedül, Isten, jobban; én nem tudom. Azt igazán meg kell vallanom, hogy sokan, és olyak is, kiknek az Isten igéjének hallása nem annyira szükséges, állandó és szíves hallgatóim voltak, és nagy lelki vizsgálatossággal gyakorolták beszédemet; de voltak s vannak most is, kiknek oly szükséges volna az Isten igéje, mint a mindennapi kenyér, és mindazonáltal elégségesnek tartották és tartják, ha a sátoros ünnepeken délután megjelennek; kiknek, te tudod, Isten, én nem mondom, ha lehet-é előtted valamely mentségek. Tudom, hogy tetszik az újság, de én újságokat prédikálni nem tudtam. Tudom, hogy némelyeknek a füleket csiklandoztató beszédek tetszenek, de nékem se elmém, se természet szerint való hajlandóságom, sem akaratom nem volt soha arra, hogy afféle beszédekre tanuljak. Tudom, hogy némelyeknél a gyenge simogató és édesgető beszéd kedves, de ha csak afféle beszédekre tanultam volna, apostoli hivatalomnak és kötelességemnek meg nem feletem volna. Tudom azt is, hogy *Varietas delectat*; gyönyörködteti a hallgatókat, ha már egy, már más prédikáll, ha egyszer egyet, másszor mást hallanak. Meghallatik valamely városban, hogy egy híres-nevezetes és messze tartományból jött férfiú fog prédikálni, tudom, hogy félre tévén minden egyéb foglalatosságokat, melyek miatt elhuzattatnak közönséges lelki tanítójoknak prédikációi hallásától, férfiak és asszonyok seregekkel mennek, hogy az új prédikátort hallhassák. Elmégyen a híre, hogy valami ifiacska, ki még talám sohasem prédikállott, fog felállani, és oly prédikációt fog tenni, melyre álmélnodni fognak a hallgatók, és kicsoda, aki nem igyekezik prédikációját meghallani? Kire való nézve eltekéllettem magamban, hogy ma nem prédikállok, hanem ezen tisztet egy messze tartományból jött ifiú prédikátorra bízom, hogy akik jelen vannak, az Isten igéinek hallására annál nagyobb kedvet vegyenek; akik pedig jelen nincsenek, s nem is igyekeznek, legalább hírét hallván, ha úgy történnék, hogy ezután is valaki más prédikáll helyettem, megjelenjenek. Kicsoda ez az ifiú prédikátor? Megmondja e máj szent evangéliom: *Resedit, qui erat mortuus, et cepit loqui*. És felüle, aki megholt vala, és szólani kezde. Szóljon azért, és prédikáljon e máj halottaiból Krisztus urunktól feltámasztott ifiú, és én veletek együtt hallgatók.

(1746)

Verestói György: A mikroszkópról

...hogy az ékes termetről és szépségről egyebet is mondjak, csak az tud ezekről igaz ítéletet tenni, aki valaha mikroscopiummal, avagy az apró dolgokat nagyoknak mutató dombos iveggel nézte meg valamely ékes termető embernek mosolygó szépségét; mert akármely szép és gyenge fehér orca oly rútnak látszik mikroscopium által, mint valamely felpuffadt és tarjagos fehér varas béka; ha pedig valamely orca a természettől fekete szerezcsen színnel vonatott bé, oly rútnak látszik az a mikroscopium által,

mint valamely felpuffadt és tarajos fekete varas béka. Mit kevélykedik valaki az ő szivárvány módjára kerületet vető szép fekete szemöldökeivel? Mert azoknak szálaít oly rútaknak mutatja a mikroscopium, mely rútak a harcra bajusszának szálaít, vagy mint valamely fekete vastag vasdrótok. Mit kevélykedik valaki az ő szép hajával? mert a hosszú hajszálaít oly rútaknak látszanak a mikroscopiumnak nagyító ereje által, mintha az emberi fórol hosszan lenyúló geleszták függenének le, a fodor hajszálaít pedig oly rútaknak, mintha fejünkön sok őszvekonkorodott gelesztákat viselnénk. Oh mely igen keveset, sőt semmit sem nyomnak az igazságnak függő mértékében a testnek ezen javai ama dicsőséghez képest, mellyel a mi testünk a csillagos égnek mennyezetin felyül tétetett világban fog ékeskedni! mert ott a mi testünknek ereje és elevenése romlás nélkül való léssen, melyhez képest a mi testünknek minden földi ereje erőtlenség, és minden egésése betegség. Oly angyali szépséggel fognak ott tündöklenni a mi testünknek minden részei, melyhez képest minden földi díszessége dísztelenség, és minden ékessége éktelenség.

(1748)

Molnár János: A vízözön

Világ teremtésének 1656-ik esztendejében, midőn a világon annyira eláradott volna a sok fertelmes vétek, hogy az már az ő teljes pusztulását s az egész emberi nemzetnek végső romlását megérdemlené: midőn már készen állana Noé bárkája, hogy abban a magra tartott állatokkal s nyolcad magával megmenekedjék a veszélytől; midőn nevetve, táncolva, játék s bujaság közt mulatná magát a világ: megdurrannak hirtelen a terhes felhők között az haragos egek, béborítja setét homály széyes e világot, az egek sűrű villámlása, csattagása rázza az egész föld sarkát, szakadnak a morgó mennykövek közt az egek csatornáí, hányják, szórják a zúgó szelek a gyökeres fákat, az öreg erdőket, a paloták födeleít, az hegyek kőszikláít, a magas tornyokat; összekeveredik a föld az egekkel. Árad azonban, emelkedik, ront és dönt, ragad mindent az iszonyú árvíz; a természet rémulésére, az emberi nemzet iszonyú ordítása között béboríttatik erdőmező, hegy-völgy, ház, templom, torony; fullad a vízbe mind marha, mind ember; hajó, deszka, lóhá, torony, hegytető mind semmit sem használ, temetővé válik az iszonyú árvíz: csak Noé bárkája láttatik a tenger víz színén a villámlás fénye között.

Nem fohászoktok itt bűnnek indult, bűnnel terhes lelkek? Ki munkája ez? Kinek a csapása ez, kinek a büntető kezét szemlélitek itten? Az temeti itt a vízbe s jobbára a pokolba is egyetemben a világot, kit ti meg mertek bántani, kitől ti nem félték, kinek a törvényét házasságtörő ágyatokban, szegények vérével festett vendégségtekben, szentségtöréstekekkel teljes várositokban, templomitokban megtapodjátok; kit bűneitekekkel haragra gyúllasztotok; kinek sem igazsága, sem hatalma, sem gyehennája azóta el nem fogyott és meg nem változott; ki vétkekek órájában reátok üthet, tűzzel, vízzel, palossal, pokollal.

Veszitek-é észre, míg ti vétkeztek, mit szenvednek az örök tűzben a régi vétkekek? Nézzetek bé a pokol tömlöcébe, az örökös lánkra, az örökké feszítő csigára! Üsse fel az orrotokat az a fertelmes bűz, mely onnét gőzölög; nyúljatok egy újjal ahhoz a tűzhöz, mely ott a kárhozott ember mellyén, farán, fején, oldalán, szárán, hátán ropog; hasogassa szíveteket az a lelket maró féreg, fájdalom, szégyenvallás, panasz, káromkodás,

kétségbeesés, könnyhúllatás, ordítás, dühösség, kar marás és mindenféle kín, mely ott a kárhozatba lévő gyilkosokat, haragtartókat, kurvákat, puhákat, házasságtörőket örökétig! örökétig! örökétig nyomja, terheli, nyomorítja. Égnek s el nem égnek; félnek, szenvednek, s újulnak az új rettegésre, szenvedésre. Sírnak, s szánakodó vigasztalást senkitől sem vesznek; kívánnak oroszlányokkal lakni, s ördögökkel egy házban lakni kéntelenek; látják a reájok áradó új tűzhalmot, s nem kerülhetik; hallják mindenfelől az ezernyi ezer átkot, emberre, ördögre, Istenre, s velek átkozódnak; éheznek, szomjúhozznak, fogokat csikorgatják; testeket tépik; örökrel örök jajjal! Halljad az Irást: *Ott léssen sírás és fogak csikorgatása. Az ő gyötrelmeknek füstje felmegyen örökön örökéé és nincs nyugodalmok éjjel és nappal.* Mi a neve annak a helynek? Örök kín, örök tűz. Mi a nevek és terhek az ott lévőeknek? Átkozottak. *Menjete el tőlem, átkozottak, az örök tűzre.* Helyek a pokol; társok az ördögök; vendégségek az éhség, szomjúság; dolgok a szüntelen való kínoztatás; beszédjek az ordítás; idejek az örökkévalóság.

(1777)

Gáll Bernardinus: Házastársi perlekedés

A békességet szerető Isten, mivel a tanítványinak örökös testamentomban hagyta a békességet, nemcsak azt kívánja, hogy Istenünkkel, lelkünk esméretével megnyugtattva legyünk, hanem még azt is akarja, hogy a mi felebarátainkkal is csendes békességben éljünk. E' volt célja a világ teremtésének ötödik napja után, midőn eltökéltette magában, hogy a kék egék boltozati alatt felállott nagy roppant világot eleven élő emberekkel fogja bétölteni, kik a teremtett állatokon uralkodnának, azokkal magoknak használnának, Istennek hív szolgálatot téven, minden kellemetes gyönyörűségek között kedvek szerént vigadoznának. De ami csudállatos, ezen munkának szaporább való végbehajtására nem többet, hanem csak egy pár embert, egy férfiút és egy asszonyt alkotott, tudniillik Ádámot és Évát; pedig ha e világnak négy részére csak egy pár embert helyeztetett volna is, mégis a négy pár embertől hamarabb népesedett volna, s hamarabb megtölt volna e világ. Azomban észre kell vennünk, mely nagy az imádandó isteni bölcsesség, mely elnéz végrül végre erőssen, és elrendel mindeneket kegyessen; úgy-é, ha több tőke atyáktul kezdett volna népesedni e világ, a több rendbéli felek között szüntelen harapódzott volna a háborgás, viszálykodás, egy vagy másféle szemre való hányás, amint a mindennapi tapasztalás még mostanság is bővségessen tanítja; mert az országoknak, birodalmaknak, tartományoknak különös szokásaik, rendtartásaik, hitvallásaik, nyelvszóllásaik a nép között még most is egy heveskedő zűrzavaros rándulásokat tesznek; az egy nyelven lévő, az egy hitvallásban lévő országoknak, birodalmaknak, tartományoknak lakosai pedig egymást megbírálván, mely szép csendes békességes életet élnek? tehát azért akarta a békességet szerető Isten az egész világnak szaporodását csak egy pár tőke embertől kezdeni, hogy a vér szerént öszveszövdött atyafiak egymás ellen való hántorgásokat ne tennének, hanem azt isteni félelemben gyarapodván, a békességes szent életnek, az arany időknek kebelében gyönyörködne.

Tudjátok-é, miért adott Isten ő szent felsége Ádámnak házastársot? azért, hogy néki felesége, azaz hogy minden ügyeiben fele segítsége lenne; miért Évának testét Ádám bal és nem jobb oldalcsontjából, nem feje koponyájából vagy lába szárából formálta? azért, hogy a férfiú hatalma alatt lévőnek esmérné magát, a söveget férje fejről

le ne venné, és az urátul mint sáros kapca ne tapodtatnék, hanem mint szíve tájékarul származott társ, méltó tekintetben tartatnék, véle egy test és egy szív, hív szövetségben lenne. Miért nem vette ki Isten ő szent felsége Ádámnak azon bal oldala csontját, melyből Évának testét formálta akkor, midőn Ádám ébren volt, és miért bocsájtott Ádámról álmod, hogy e munkának végben vitele után az álombul felszerkenő embernek megmutathassa kedves Éváját? Mindenekben imádandó az isteni bölcsesség! Ugy-é, az asszony tüzes, haragos, versengő, első tiszteletet kívánó; ha tehát Ádám ébren lett volna, és csak képzelőképpen is valamely fájdalmat érezhetett volna, mely nagy utálatosság kerekedett volna fel közöttök, ha a csintalan Éva túrhetetlenkedett volna, és szutyongatta volna házasság férjét; mert mondhatta volna Ádám: Te szívem gyötrelme, állj félre, takarodj elöllem, ne újítsd sebemet, ne vedd el kedvemet; nem tudod-é, mely szörnyű fájdalmat szenvedtem testemben érte? és mégis te, egy megvetésre méltó csikorgó kukoricamalom, még most is kémélés nélkül fonnyasztod, hervasztod kedvemet, gyötöröd és kínozod szívemet. Tehát a békességet szerető Isten az ő bölcs rendelkezése szerint azért bocsájtott Ádámról álmod e munkának végbe vitelekor, hogy az eféle zavarodások meg ne történjenek, hanem egymást megbírálván, csendes békességben, egyességben, egymás kedvében gyönyörűségessen élnének. Bárcsak a mostani házások között se tapasztalnánk izgága törvénytelenégeket, Istent feszítő átkozódásokat, esküvéseket, szidalmazásokat, káromkodásokat, civakodásokat, házsártoskodásokat.

(1817)